

Särtryck - Eripainos - Excerpt

SOCIETAS SCIENTIARUM FENNICA
Finska Vetenskaps-Societeten – Suomen Tiedeseura
The Finnish Society of Sciences and Letters

SPHINX

ÅRSBOK – VUOSIKIRJA – YEARBOOK
2012–2013

Föredrag och uppsatser – Esitelmät ja kirjoitukset – Sciences and Letters

BILDNINGSTRÄVANDEN I FINLAND KRING ÅR 1838

Om Societetens bakgrund och halvofficiella ställning

av

MATTI KLINGE
Nyvald hedersledamot

Gustaf Mauritz Armfelt intog från och med hösten 1811, då han blev finsk-rysk undersåte, en alldeles central ställning när det gällde att bestämma riktlinjerna för det nya storfurstendömet ställning och identitet inom det Ryska imperiet, utgående från det positiva intresse kejsaren Alexander I hyste för Finland.

Kejsaren var inne i en av sina viktiga reformperioder, vilka, alla tre, han tvingades reducera till något mera anspråkslöst på grund av det europeiska storkriget under Napoleons tid. Finland kunde gälla som experiment för hela imperiet och även som skyltfönster i europeiska ögon för Rysslands avsikter med tanke på den kommande stora fredskongressen och dess riktlinjer för framtiden. Förutsättningen för att Finland internt skulle kunna utvecklas gynnsamt och relativt självständigt i förhållande till det övriga imperiet var, då och senare, att det var och framstod som fullständigt lojalt mot kejsaren och insåg att det införlivats med Ryssland med tanke på dennes och dess huvudstads S:t Petersburgs försvar.

Armfelt blev för en tid Alexanders viktigaste rådgivare såväl i finska som även allmän-europeiska frågor, han upphöjdes till greve och general av infanteriet. Avundsjuka ryssar började snart baktala honom och anse, att han styrde Finland som sitt eget furstendöme, *le duché d'Armfelt*. Även om Armfelt snart insjuknade, och även med tanke på att kejsaren sedan våren 1812 var ute i krig, lyckades Armfelt före sin bortgång sommaren 1814 staka upp de grundvalar på vilka Finlands framtid skulle resas och verkligen uppstod.

Armfelt insåg det nödvändiga att en särskild finsk identitet skapades för att för landets invånare och utlänningar, både ryssar och svenskar, framhålla den alldeles nya situationen, att landet inte mera var en del av Sverige, att finnarna inte mera

var svenskar, men inte heller var eller skulle bli ryssar eller landet ryskt i annat än i militärt avseende. Detta tog sig uttryck i att man beslöt förse landet med en egen huvudstad och bygga en dylik så pass storartat att det gav landet iögonfallande värdighet och prestige. Om Helsingfors således skulle förkroppsliga Finlands administrativa autonoma särställning, skulle däremot Åbo och dess universitet, till vars kansler Armfelt också utsetts, skapa ett nytt finskt nationalmedvetande, uppfostra en moraliskt högtstående tjänstemannakår och allmänt höja Finlands intellektuella nivå nu när idéerna och innovationerna inte mera skulle komma från Stockholm utan närmast från Tyskland. Universitetet förflyttades ju sedan som bekant år 1828 till den nya huvudstaden, och här grundades sedan under 1830-talet två intellektuellt och nationellt centrala institutioner, först Finska Litteratursällskapet (1831) och sedan Finska Vetenskaps-Societeten (1838).

I dessa tecken gav Armfelt "sitt" universitet i uppdrag att börja utgiva två tidskrifter: den ena skulle för utlandet redogöra för professorernas lärda framsteg, den andra, med namnet *Läsning för Finnar*, ge material och idéer för den inhemska bildade klassen om vad Finland i litterärt, historiskt och geografiskt hänseende kunde vara.

Ingendera av dessa tidskrifter kom dock till stånd, även om ett nytt försök gällande det senare uppdraget gjordes år 1818 under professor A. J. Lagus rektorat (om detta försök se Klinge, *Den politiske Runeberg*, 2004). Det är uppenbart, att Armfelts efterträdare ministerstatssekreteraren greve R. H. Rehbinder kände till dessa planer och att han omfattade helt Armfelts ideologi om ett särskilt, intellektuellt självständigt Finland.

Tidskriftsplanerna kom dock att förverkligas, sedan universitetet förflyttats till den nya huvudstaden och ett nytt intellektuellt liv uppstått. Åren 1840 och 1844 utkom således de första volymerna (inte tidskrifterna) av Finska Vetenskaps-Societets *Acta* och Finska Litteratursällskapets *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen*. Samtidigt började också den intellektuella universitetsungdomen sin sedan så omfattande publikationsverksamhet med österbottningarnas album *Joukkahainen*.

Universitetets nya statuter 1828 införde ett nytt ledarskapssystem för den lärda institutionen. I stället för det år för år växlande rektoratet infördes en för tre år utnämnd rektor. Den förste innehavaren av detta nya rektorsämbete var professor G. G. Hällström. Under hans rektorat och ledning skedde flyttningsprojektet till Helsingfors med hela bosättningen på orten med det nya oerhört ståtliga universitetsbygget som första stora uppdrag, samt de moderniserade statuterna. Kontakterna mellan rektorn, tf kansler Rehbinder och vicekanslern, general A. A. Thesleff måste ha varit täta under dessa avgörande år, även om skriftliga vittnesmål om dessa saknas. Alla tre strävade medvetet till att höja universitetets nivå och anseende – samtidigt som studenternas beteende och eventuella politiska åsikter krävde vaksamhet.

Professor Hällström var en framstående fysiker, en av landets allra främsta vetenskapsmän genom tiderna. För sina meriter hade han redan 1808 blivit invald i Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm, sedan till hedersledamot av Farmaceutiska sällskapet i S:t Petersburg 1819 och till korresponderande ledamot av Kejsarliga Vetenskapsakademien därstädes. Han belönades med ordnar, (heders) teologiedoktorsgrad

– i samband med kröningen av det nya kejsarparet – samt adelskap för sina barn och efterkommande. Själv tillhörde han prästeståndet; han var från 1804 till sin död prebendekyrkoherde i S:t Marie socken invid Åbo. Genom att Hällström hade varit ordinarie ledamot (sedan utländsk) av Vetenskapsakademien i Stockholm och var ledamot av Vetenskapsakademien i S:t Petersburg svarade han för en principiellt viktig "succession" och var självskriven som grundare och förste ordförande för Finska Vetenskaps-Societeten. Då Societeten omfattade från början även de humanistiska vetenskaperna kom den att fortsätta traditionerna från Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien i Stockholm, vars sista finska ledamot ärkebiskop Tengström redan avlidit. Vetenskapsakademien i S:t Petersburg stod för alla vetenskaper såsom sedan vår Societet. (Begreppet akademi användes i Finland och Sverige ännu mestadels i betydelsen universitet, en ändring skedde egentligen först på 1830-talet).

En av de större luckorna i vår kännedom om Finlands 1800-tals historia består i avsaknaden av en biografi över Rehbinder. Även här måste man beskriva hans betydelse utifrån de mycket betydande resultaten av hans verksamhet. Rehbinder var alltså monarkens rådgivare och föredragande gällande alla finska ärenden. Finland styrdes enligt de gustavianska regeringsformerna från 1772 och 1789 (även om de aldrig stadfästes som formellt gällande), enligt vilka monarken innehade en central, nästan absolutistisk makt åtminstone så länge lantdagen inte sammankallades (alltså till 1863). Detta betyder att hela den politiska makten koncentrerades på två personer i kejsarens omedelbara närhet, ministerstatssekreteraren och generalguvernören. Under den nu aktuella perioden var furst Menschikoff generalguvernör vid sidan om sin befattning som marinminister och mycket annat. Ministerstatssekreterare var greve Rehbinder till sin död 1842, sedan greve Alexander Armfelt. Dessa senare var även universitetskanslerer under kanslern-storfurstens minderårighet och sedan rådgivare.

Rehbinders besök i Helsingfors under polska upprorets politiskt spända tider ledde till att det av yngre akademiska lärare nygrundade Finska Litteratursällskapet ställdes under den för sin lojalitet kände professorn och snart nog ärkebiskopen E. G. Melartins ordförandeskap. De nationella intressena tenderade i många länder förenas med revolutionära tendenser. Någon sådan fara förelåg inte i Finland, men Litteratursällskapet fick i alla fall en halvofficiell ställning. Detta innebar att regeringen ställde sig positiv till dess strävanden men övervakade den politiskt, vilket alltså inte ledde till några åtgärder.

Greve Rehbinders stora insats för universitetet bestod i, förenklat sagt, att han lyckades förhindra generalguvernör Zakrewskys strävan att spjälka upp universitet till specialhögskolor på olika orter och mota regeringens misstro genom att förflytta universitet till Helsingfors med bevarande och utvecklande av dess akademiska frihet och gynnade ställning. Inte nog med det: de även internationellt sett utomordentligt ståtliga och dyra akademiska byggnaderna kom till stånd genom Rehbinders försorg. Efter huvudbyggnaden, observatoriet och annat kom de mycket ståtliga och dyra prestigebyggnaderna Nikolaikyrkan och Universitetsbiblioteket i turen. Helsingfors hade just fått en ny kyrka "Gamla kyrkan", och biblioteket kunde ha inrymts i avsevärt anspråkslösare utrymmen, men nu behövdes det prestige i den

så att säga Armfelt-Ehrenströmska andan: att för alla visa Finlands statlighet och nationalitet.

Rehbinder hade en avgörande betydelse när det gällde att finansiera alla byggnadsprojekt och andra manifestationer under kejsar Nikolai I:s tid.

Det är uppenbart att kansler Rehbinder ganska tidigt började planera Universitetets 200-årsjubileum 1840 som en alldeles central prestigemanifestation. Nikolajkyrkan och biblioteket skulle stå åtminstone nästan färdiga, bemärkta utlänningar inbjudas, och festligheternas vetenskapliga och litterära budskap lyftas fram mycket synligt.

Och så skedde också: Finska Vetenskaps-Societetens färska, stiligt tryckta första del av *Acta Societatis Scientiarum Fennicae* kom ur trycket. För att få den till stånd hade en vetenskaps-societet behövt. Universitetet skulle bevisa att det nått den nivå som eftersträvats från början av 1810-talet.

Den litterära sidan av 200-festligheterna bestod i att det till Helsingfors hade inbjudits en remarkabel grupp av mest yngre ryska författare. Hur dessa utsågs och hur deras ”expedition” anordnades, är tills vidare obekant, men alldeles uppenbart är att det skedde med Rehbinders kontakter och auktoritet. Resultatet av den litterära förbrödring som upplevdes i Helsingfors sommaren 1840 fick sitt uttryck i den digra antologi med bidrag av ryska och finska (Runeberg, Cygnæus, Lönnrot och andra) författare som utkom på svenska och ryska 1842, redigerad av professor J. Grot.

Till universitetsfesten hade också inbjudits flera namnkunniga främst naturvetenskapliga ryska akademiker, vilka kreerades till hedersdoktorer. Även här var det fråga om att knyta viktiga kulturkontakter men utgående från Finlands så att säga likvärdiga ställning, nu framhävd genom dess universitets ålder och dess ståtliga nya byggnader i den nyss ”färdiga” finska huvudstaden.

Denna skara av ryska hedersdoktorer fick sin motsvarighet i och med att Finska Vetenskaps-Societeten tre år senare utsåg sina första hedersledamöter. Då dessa alla måste ha i förväg tackat ja till hedersbetygelsen, kan man även här tänka sig att processen varit under förberedning en längre tid, kanske redan under greve Rehbinder. Rehbinder, som var en av den bara handfulla gruppen av finnar som utnämnts till ledamöter av Ryska Rikskonseljen, avled i mars 1842.

Bland hedersledamöterna 1843 intog den berömde kemisten Johan Gadolin en särställning som berömd forskare. Fyra svenskar utsågs, den berömde kemisten J. J. Berzelius, professor Jöns Svanberg, kemist även han, professor G. Wahlenberg, botaniker, de två sistnämnda från Upsala, Berzelius som sekreterare i Vetenskapsakademien i Stockholm. Före detta landshövdingen Hans Järta, då riksarkivarie, politisk (numera konservativ) författare och journalist var av en annan typ, kanske föreslagen av sin senare efterträdare professor J. J. Nordström.

Två berömda ryska vetenskapsmän var F. W. Struwe från centralobservatoriet i Pulkovo, och P. H. Fuss, sekreterare i Kejs. Vetenskapsakademien i S:t Petersburg och finsk hedersdoktor från år 1840.

Av särskild betydelse var, att Societeten nu kallade till sina hedersledamöter generalguvernören furst Menschikoff, generalguvernörsadjointen general A. A. Thesleff, ministerstatssekreteraren greve A. Armfelt, de två ledande männen i Kejs. Senaten för Finland, prokuratorn sedermera friherre C. J. Walleen, och viceord-

föranden geheimerådet L. G. von Haartman, samt tvenne särskilt betydande ryska ministrar, finansministern greve G. Kankrin och f.d. undervisningsministern S. Uvaroff, vilken nu var ordförande för Vetenskapsakademien.

Societeten, så ung och ännu ganska anspråklös och med så få medlemmar, lyckades genom att kalla dessa uppsatta personer till hedersledamöter ställa sig likvärdig med gamla och högt ansedda vetenskapliga institutioner. Det är att jämföra med den självkänsla och ambition som Nikolajkyrkan och Universitetsbyggnaden med biblioteket stod för, och samtidigt som uttryck för höga mål och hög vetenskaplig kultur i Finland.

Genom sina hedersledamöter fick Societeten en halvofficiell prägel, som ju från första början hade accentuerats av valet av årsfestdagen. Då man knappast kunde gå så långt som att önska få tronföljaren-kanslern till hedersledamot var denna skara dock av mycket hög både statlig och vetenskaplig synlighet och prestige.

Senare utsågs till hedersledamöter generalguvernörerna generalerna friherre P. Rokassowsky (1854) och greve F. W. R. Berg (1856) samt vicekanslererna generalen sedermera friherre J. M. Nordenstam (1848) och som den sista av denna kategori generalen friherre J. R. Munck år 1857.

Greve Rehbinder skulle givetvis hört till gruppen om han ännu levat 1843.

VI, NICOLAI DEN FÖRSTE,
med Guds Nåde, KEJSARE och
SJELFHERRSKARE öfver hela Ryssland,
STORFURSTE till Finland, &c. &c. &c.

Göre vederligt: att sedan åtskillige Professorer vid VÅRT Alexanders-Universitet i Finland, samt andre Vetenskapsidkare uti Helsingfors Stad, hos OSS i underdånighet anhöllit om tillåtelse att derstädes stifta en förening under namn af *Finska Vetenskaps-Societeten*, i ändamål, att så väl framkalla resultat af dess Medlemmars egne vetenskapliga forskningar, som öppna tillfälle till ömsesidiga meddelanden af de framsteg och upptäckter, hvilka å andra orter blifvit gjorda inom området af de vetenskaper Societeten omfattade, hafve VI, under den 14 April innevarande år, i Näder velat denne Litterära Stiftelse bifalla, samt försäkra Finska Vetenskaps-Societeten om VÅRT Nädiga lägn. Det alle, som vederbör, till underdånig efterättelse ländet. Helsingfors, den 21 Maji 1838.

Enligt HANS KEJSERLIGA MAJESTÄTS EGGET Beslut
och i DESS Höga Nämns,

DESS tillförordnade SENAT för Finland:

A. MELLIN.	G. HJÄRNE.
HENR. ERVAST.	AUGUST RAMSAY.
LARS SACKLEEN.	G. v. KOTIEN.
C. G. HISING.	CARL FREDR. RICHTER.
J. WALHEIM.	LARS JÄGERHORN.
ERNST FR. BRANDER.	B. U. BJÖRKSTÉN.
AUGUST LOHMAN.	

PENN TÖNSQVIST.

Kejsarens beslut om grundandet av
Finska Vetenskaps-Societeten.